

Straipsnio autorius: Dr. Rasa Bertašiūtė

Straipsnio pavadinimas: Stogai ir jų ypatumai Mažojoje Lietuvoje

Vykdomas projektas: “Stogdengystės Mažojoje Lietuvoje raida ir reikšmė šiandien“, “TKR Klaipėdos apskr. prioritetas: besikeičianti kūrybiška bendruomenė 2020-2.

Projektą finansuoja: LIETUVOS KULTŪROS TARYBA KLAIPĖDOS RAJONO SAVIVALDYBĖ

Projekto organizatorius: GARGŽDŲ KRAŠTO MUZIEJUS

Turėti stogą, visomis prasmėmis, yra gerai. Ar tai būtų namo stogas, ar pastogė, kur galima laikinai prisiglausti, ar tiesiog apsauga ir gynyba plačiausia prasme. Stogas yra vienas svarbiausių namo elementų, gal net svarbiausias. Kaip kepurė žmogui, kuri keitėsi sulig mada bet visuomet griežtai ženklino socialinį statusą. Sakoma, „pagal žmogų ir kepurė“, reiškia ir pagal stogą galima daug pasakyti apie namo šeimininką ar to laiko madas.

Stogų formos keitėsi, priklausomai nuo statybos laikotarpio, vietos ir pastato paskirties. Kuo reikšmingesnis pastatas, tuo prašmatnesnis buvo jo stogas. Ypatingai išraiškingi baroko laikotarpio (1600 – 1770 m.) bažnyčių, klebonijų, sinagogų ar dvarų stogai. Klasicizme jie darėsi paprastesni, lėkštesni, dėmesys kryo į kitą pastato elementą – portiką – atvirą priėngį su kolonomis. Dar vėliau labiau vertinta ne stogo forma ar jo puošmenys, bet patvarumas ir ilgaamžiškumas, ypač atsparumas ugniai, nes dažni gaisrai buvo itin pražūtingi sparčiai besiplečiantiems miestams ir miesteliams.

Kaimų ir miestelių pastatų stogai buvo paprastesni, bet Lietuvos etnografiniuose regionuose gana skirtingų formų ir konstrukcijų. Stogų įvairovė atsirado dėl nevienodos ūkio pažangos ir gretimų kraštų įtakos. Vakarų Lietuvoje sparčiau buvo įdiegiamos naujovės, pažangūs statybos būdai, Rytų Lietuvoje pokyčiai lėtesni, išliko senesnės statybos tradicijos ir konstrukcijos. Būtent, konstrukciniai ypatumai ir lėmė regioninius savitumus. Lietuvoje paplitę skirtingi - pėdiniai, sijiniai ir gegniniai stogai. Rytų Lietuvoje galima aptikti visų tipų stogus, Vakarų Lietuvoje tik gegninius.

Patys seniausi, archaiškos konstrukcijos pėdiniai stogai išliko tik aukštaičių klojimuose. Juose stogą remia į žemę įkasti masyvūs stulpai – pėdžios. Gegnės laiko ant pėdžių uždėtas kraiginis rąstas – *permetė*. Neabejotinai ši konstrukcija seniausia ne tik Lietuvoje, bet visoje Šiaurės Rytų Europoje. Vakarų Lietuvoje ji išnyko anksčiausiai, nors dar XIX a buvo aptinkama ir Prūsijoje.

Aukštaičių ir dzūkų svirnuose išliko įdomūs rąstų stogai, su vadinamu „pvalu“. Tai „užskliaustas rentinys“ (sienos nuožulni tąsa) ant kurio klojama danga. Archeologų rasti senosios Palangos gyvenvietėje nedideli pastatai galėjo būti analogiškos konstrukcijos, dengti malksnomis, eglės žieve arba apiplūkiami moliu ir apdedami velėna. XVI–XVII a. šaltiniuose aprašyti dvarų trobesių stogai dengti lentomis, skalomis (*dranyčiomis*), malksnomis (*gontais*), rąsteliais ir eglių luoba. Kartais pastatai turėjo dvigubą dangą: apačioje – eglių luoba, ant jos – šiaudai, skalos arba lentos. Į šiuos panašūs ir senoviški skandinavų stogai, dengiami septyniomis eilėmis beržo tošies, ant jos lentomis.

Ilgainiui plačiai naudotą eglių maukną, skalas keitė naujos parankesnės medžiagos: šiaudai, nendrės, čerpės. Naujovės buvo inspiruojamos ir valstybės nurodymuose, pavyzdžiui, 1604 m. Karaliaučiuje išleistoje instrukcijoje pažymėta, kad lietuviškų namų ir dūminių pirkių stogams sunaudojama daug eglių žievės, dėl to padaroma didelė žala miškams. Liepta minėtus trobesius dengti moliu arba skiedromis. Nepaisant instrukcijų, žemaičių trobesiuose dar ir XIX a. sandarumo ir priešgaisriniais sumetimais naudota eglių žievės danga.

Stogams modernėjant gyvenamuose namuose pėdinę ir sijinę pakeitė gegninė konstrukcija. Vakarų Lietuvos trobesiams būdingi jau vien tik gegniniai stogai. Juos sudaro poromis sunertos gegnės, įkirstos ir atremtos į viršutinį sienojų, tarpusavyje tvirtintos horizontaliais ryšiais, vadinamomis templėmis arba stygomis. Skirtingai nuo pietinių ir vakarinių kaimynų, kaimo statyboje gegnės su sijomis nebuvo jungiamos į stabilią santvarą. Gegnės paprastai išdėstomos tankiau, negu sijos. Gerokai (1,5–2 m) už sienų išsikišę gegnių galai sudarė plačias pastoges, apsaugančias sienas nuo kritulių ir nuo vėjo. Žemaitijoje ir Mažojoje Lietuvoje būdingos dar ir paplatintos užlaidos. Jos suformuotos kokį pusmetrį atitraukus pogeğini (mūrlotinį) sienojų nuo sienos. Užlaidos labai tiko drėgno klimato pajūrio regionui. Tik XIX a. ėmus didinti langus, pastogės sumažėjo, kad į patalpas patektų daugiau šviesos.

Žemaitijoje ir Mažojoje Lietuvoje trobesiai buvo dengiami laužytos čiukurinės arba pusvalminės formos stogais. Vokiečių mokslininkai (R. Detlefzen, G. Friolich) laužytą čiukurinį stogą laikė sena lietuviška forma, kuri vyravo iki XIX a. Rytų Prūsijoje lietuvių apgyventose srityse. Trapecijos pavidalo skliautas buvo puošiamas įvairiomis kryptimis sukaltų lentų ornamentu arba pjaustiniais. Čiukurai dažniausiai užtaisomi lentomis arba rąsteliais. Stogo kraštas ties čiukuru sutvirtinamas ir apdailinamas pjaustinėtomis vėjalentėmis – lėkiais. Gegnių ir sijų galai dailiai profiliuoti. XIX a. pabaigoje kartu su čerpių danga paplito dvišlaičiai stogai su puošniomis vėjalentėmis, įspūdingais lėkiais, karniziniais apvadais. Puošyba, ornamentas architektūroje buvo labai svarbus ir paklausus. Mažojoje Lietuvoje XIX a. pabaigoje ėmė kurtis nedidelės įmonės, specializuoti cechai kur jau pramoniniu būdu gamintos profiliuotos gegnės, vėjalentės, pastogės pakalimai ir kitos apdailos detalės.

Stogo aukštis buvo nustatoma pagal pastato plotį. Tradiciškai gegnių ilgis (nuo atrėmimo ant sienos įkirčio iki kraigo) sudarė $\frac{2}{3}$, rečiau $\frac{3}{4}$ pastato pločio. Todėl visi stogai turėjo panašų $42\text{--}49^\circ$ nuolydį, Vakarų Lietuvoje stogai statesni, Rytų Lietuvoje – lėkštesni (dėl skirtingų klimato sąlygų). Dar stogų nuolydis priklauso ir nuo dangos: nendrių ar medinėms dangos reikalingi didesni nuolydžiai, čerpių ir skardos – mažesni. Vakarų Lietuvoje statyti gerokai platesni namai negu Rytų Lietuvoje. Todėl net esant vienodiems stogų nuolydžiams ir sienų aukščiams, stogo ir sienų proporcijos skyrėsi: Vakarų Lietuvoje stogai sudarė $\frac{2}{3}\text{--}\frac{3}{4}$, Rytų Lietuvoje – $\frac{1}{2}\text{--}\frac{2}{3}$ pastato aukščio. Todėl žemaičių trobesiai atrodo masyvesni, kresnesni, aukštais stogais.

Kiekvienas šeimininkas rinkosi stogų dangą pagal išgales, dažniausiai tai kas buvo gyvenamoje aplinkoje lengvai įgyjama. Stogams dengti naudotos įvairios medžiagos: nendrės, meldai, šiaudai, lentos, malksnos (skalos, skiedros, gontai, lentelės), vėliau, XX a. – molinės ar betoninės čerpės ir skarda. Valstiečio ūkyje šiaudai buvo pati pigiausia ir tinkamiausia stogams medžiaga. Šiaudų danga buvo klojama dviem būdais: varpomis aukštyn arba žemyn. Pirmuoju būdu šiaudai paskleidžiami eilėmis, prispaudžiami kartelėmis, pririšami prie grebėstų ir specialiu įrankiu sumušami – išlyginami. Šis dengimo būdas skaitėsi naujoviškesnis, sudėtingesnis, dailesnis, reikalaujantis įgūdžių ir daugiau laiko. Kitu būdu stogai dengiami nedideliais kūliukais, kurių kiekvienas pririšamas šiaudų grįžte prie grebėsto. Šis dengimo būdas buvo paplitęs Sūduvoje, Dzūkijoje, kadais gal ir Mažojoje Lietuvoje. Juo lengva dengti, sunaudojama mažiau šiaudų, bet prasčiau laiko, reikia dažniau taisyti. Apsaugai nuo vėjo stogo viršus buvo prislegiamas slogsčiais (kryžiokais), velėna, akmenimis, kartais užbaigiamas dekoratyviu šiaudų užpynimu. Pamaryje ir ežeringuose kraštuose vietoj šiaudų naudotos nendrės, kartais švendrės. Nendrių stogas tvirtesnis, ilgaamžiškesnis negu šiaudų.

Dvaro ir sakraliniai pastatai iki XIX a. dažniau buvo dengiami skaldytais *gontais* ar skalomis (*dranyčiomis*)¹. XX a. senas medines dangas nukonkuravo skiedros, jas lengvai galėjo pasigaminti kiekvienas ūkininkas. Ypač skiedrų danga išpopuliarėjo po 1922 m. žemės reformos, kaimams skirstantis į vienkiemius. Skiedros buvo drožiamos ir rankiniu būdu, ir pasitelkiant arklių jėgą. Drožtos iš to ką turėjo savo ūkyje: eglų, drebulių, juodalksnių, beržų... ir šiandien nėra sutarimo kurios geresnės - drebulinės ar eglinės skiedros.

XIX a. pabaigoje, XX a. pradžioje sparčiai plito molinių čerpių dangos, anksčiausiai Sudūvoje ir Mažojoje Lietuvoje, nes čia pirmiausia ėmė stigti medienos, o aplink buvo dideli klodai gero molio. Pasak Panemunės kaimo gyventojos, bemaž kas antras kaimas turėjo įsirengę savo plytines, kuriose pasigamindavo ir čerpes stogams. XX a. pradžioje didėjo cemento vartojimas, imta šampuoti betonines čerpes. Pasiskolinęs reikiamas formas ūkininkas pats nesunkiai galėjo jas pasigaminti. Tuo pat laiku ėmė rasti skardos stogai. Jie buvo nepigūs, todėl dažniau naudoti gyvenamiems namas, o ūkiniai dengti paprastesnėmis pigesnėmis dangomis. Tarpukariu skardos stogai buvo privalomi prie pagrindinių kelių, upių ir geležinkelio trasų siekiant sukurti modernios šalies įvaizdį. Pokaryje sovietmečiu visus kaimus ir miestelius apdengė modernia danga – šiferiu, kurią jau privalu pakeisti.

Rugsėjo 11d. Agluonėnų etnografinėje sodyboje vyko renginys *pagal projektą „Stogdengystės Mažojoje Lietuvoje raida ir reikšmė šiandien“* “TKR Klaipėdos apskr. prioritetas: besikeičianti kūrybiška bendruomenė 2020-2, kurio metu dalinomės mintimis ir patirtimis apie tradicinius trobesių stogus. Meistrai pristatė skiedrų drožimą ir stogo dengimą nendrėmis: pasakojo, kaip pasirinkti tinkamas medžiagas ir gaminius, kaip teisingai sukloti ant stogo, kad ilgai ir patikimai tarnautų.

Dabar mes turim labai platų pasirinkimą, - nuo tradicinių iki modernių stogo dangų. Skaičiuojama, kad vidutiniškai stogo danga tarnauja 20 – 40 metų. Nelengva apsispręsti kaip tvarkyti namo stogą, kokią pasirinkti dangą. Sakoma, kad „visa, kas nauja – tai seniai pamiršta sena“. Po truputį į madą grįžta tradicinės dangos. Kiekviena jų turi privalumus ir trūkumus. Išmanydami savybes, teisingai pasirinkdami ir pritaikydami senoviškas dangas, ar tam tikras stogo detales, galim praturtinti ir papuošti savo namus. Tradicijų išmanymas įgalina kurti savitą nepakartojamą ir savą gyvenamąją aplinką, teikiančią savigarbą, pasitikėjimą ir ramybę. Ar ne to mes šiandien siekiame...?

Nuotraukos straipsnio autorės:

¹ Gontai – apie 50-60 cm ilgio išcentriškai rąsto skaldytos lentelės, vienoje pusėje su sąlaidomis. Dranyčios – apie 3 m ilgio skaldytos lentos.

Stogo krašto apdaila.

Stogo krašto apdaila.

Stogo krašto apdaila.

Atvirukas MLIM archyvas

Kintų k. ASI archyvas

9/10

Ст. Беланеве рие 16 а)

9/10

Ст. Беланеве рие 16 а)

Žvejo sodyba, stuba Pakalnės k.

Laukininko sodyba, stuba

Iš renginio “Stogdengystės Mažojoje Lietuvoje raida ir reikšmė, Agluonėnų etnografinėje sodyboje, 2020 m, rugsėjis

Iš renginio “Stogdengystės Mažojoje Lietuvoje raida ir reikšmė, Agluonėnų etnografinėje sodyboje, 2020 m, rugsėjis

Iš renginio “Stogdengystės Mažojoje Lietuvoje raida ir reikšmė, Agluonėnų etnografinėje sodyboje, 2020 m, rugsėjis

Iš renginio “Stogdengystės Mažojoje Lietuvoje raida ir reikšmė, Agluonėnų etnografinėje sodyboje, 2020 m, rugsėjis